

SERIA: **VADEMECUM FARMACEUTYCZNE**

LECZENIE BÓLU

Z PERSPEKTYWY FARMACEUTY

SERIA: **VADEMECUM FARMACEUTYCZNE**

LECZENIE BÓLU Z PERSPEKTYWY FARMACEUTY

 **wydawnictwo
farmaceutyczne**

WYDANIE II [2023]

Leczenie bólu z perspektywy farmaceuty

Redaktor naukowy:

mgr farm. Paweł Konrad Tuszyński
dyrektor ds. naukowych 3PG

Redaktorka prowadząca:

dr n. med. Karolina Matyjaszczyk-Gwarda

Konsultacja naukowa (wydanie I):

dr n. farm. Szczepan Mogilski
Katedra Farmakodynamiki, Wydział Farmaceutyczny UJ CM

Korekta językowa:

mgr Marlena Burzyńska

Skład DTP, ilustracje i okładka:

mgr Natalia Janeczko

Ze względu na stały postęp w naukach medycznych lub odmienne opinie na temat leczenia, jak również możliwość wystąpienia błędów, Wydawca prosi, aby w trakcie podejmowania decyzji terapeutycznej uważnie oceniać informacje zamieszczone w niniejszej książce, zwłaszcza dotyczące leków nowych lub rzadko stosowanych. Informacje dotyczące praktycznego stosowania leków odpowiadają poziomowi aktualnej wiedzy medycznej. Za dawkowanie i sposób podawania leków jest odpowiedzialny użytkownik. Prosimy zapoznać się z informacjami producenta przed zastosowaniem lub rekomendacją leku. Nazwy handlowe są prawnie chronione, nawet wówczas, gdy nie zostały specjalnie oznaczone. Dzieło w całości jest chronione prawem autorskim. Żadna z części tej książki nie może być w jakiegokolwiek formie publikowana bez uprzedniej zgody Wydawcy.

Wydawca:

opieka.farm sp. z o.o.
ul. Chodkiewicza 9/4
Kraków 31-532

ISBN: 978-83-66756-47-2

Wydanie II, Kraków, 2023

Zamówienia hurtowe i detaliczne:

www.wydawnictwo.farm

 wydawnictwo
farmaceutyczne

REDAKTOR NAUKOWY

---

mgr farm. Paweł Konrad Tuszyński

REDAKTORKA PROWADZĄCA

---

dr n. med. Karolina Matyjaszczyk-Gwarda

ZESPÓŁ AUTORSKI

---

mgr farm. Paweł Konrad Tuszyński

dr n. med. Karolina Matyjaszczyk-Gwarda

mgr farm. Effiom Uman-Ntuk

mgr farm. Aleksandra Hermanowska

mgr farm. Mariola Zemła

dr n. farm. Marek Ellnain

mgr farm. Miłosz Różański

mgr farm. Tomasz Swaczyna

mgr farm. Katarzyna Wer

mgr farm. Kamila Czora-Poczwardowska

mgr farm. Edyta Miszczuk

mgr farm. Katarzyna Malec

mgr farm. Martyna Sojka

mgr farm. Dominika Lewandowska

mgr farm. Przemysław Zemła

mgr farm. Magdalena Niedbała

mgr farm. Agnieszka Wiesner

mgr farm. Maria Możdżeń

mgr farm. Amelia Babiarcz

SPIS TREŚCI

Przedmowa do wydania I	16
Przedmowa do wydania II	17

CZĘŚĆ I PATOFIZJOLOGIA BÓLU

Rozdział 1. Powstawanie bólu	21
Podstawy fizjologii bólu	21
Ból fizjologiczny	22
Ból zapalny	22
Ból neuropatyczny	22
Modulacja bólu	23
Rozdział 2. Rodzaje bólu	25
Rozdział 3. Ocena nasilenia bólu	27
Skale oceny nasilenia bólu	27
Skala numeryczna	27
Skala wzrokowo-analogowa	28
Skala słowna	28
Skala obrazkowa	28
Skale wielowymiarowe	28
Skale oceny bólu w praktyce	29
Rozdział 4. Drabina analgetyczna	31
Schemat leczenia	32
Leczenie bólu u dzieci	33
Leki o działaniu wspomagającym	33

CZĘŚĆ II LEKI PRZECIWBÓLOWE

Rozdział 5. Podział leków przeciwbólowych	37
Nieopiodowe leki przeciwbólowe	37
Opioidowe leki przeciwbólowe	37
Rozdział 6. Niesterooidowe leki przeciwzapalne	39
Mechanizm działania NLPZ	39
Cyklooksygenaza	39
Selektywność NLPZ	40
Podział NLPZ	41
Skuteczność NLPZ	44
NLPZ dostępne w Polsce	47
Kwas acetylosalicylowy	47
Ibuprofen	48
Ketoprofen	50
Naproksen	51
Diklofenak	51
Etofenamat	52
Nimesulid	53
Indometacyna	53
Acemetacyna	53
Piroksykam	54

Aceklufenak	54
Nabumeton	54
Meloksykam	54
Lornoksykam	55
Celekoksyb	55
Etorykoksyb	55
Kwas mefenamowy	56
Kwas tolfenamowy	56
Porównanie czasu i szybkości działania NLPZ	56
Racemat vs enancjomer	64
Ibuprofen vs deksibuprofen	64
Ketoprofen vs deksketoprofen	65
Drogi podania NLPZ	66
NLPZ stosowane doustne	66
NLPZ do stosowania zewnętrznego	66
NLPZ stosowane w postaci iniekcji	74
NLPZ do podania do oka	74
NLPZ w laryngologii	75
Działania niepożądane NLPZ	75
Działanie gastrotoksyczne	76
Powikłania sercowo-naczyniowe	79
Działanie hepatotoksyczne	81
Działanie nefrotoksyczne	81
Wpływ NLPZ na wzrost kości	81
Wpływ NLPZ na ośrodkowy układ nerwowy	82
Wpływ NLPZ na wzrok	82
Wpływ NLPZ na płodność	82
Wpływ NLPZ na trzustkę	82
Wpływ NLPZ na skórę	83
Wpływ NLPZ na układ krwiotwórczy	83
Reakcje nadwrażliwości po NLPZ	83
Istotne interakcje NLPZ	84
NLPZ oraz leki przeciwzakrzepowe	84
NLPZ oraz glikokortykosteroidy	87
NLPZ oraz inhibitory konwertazy angiotensynowej i sartany	87
NLPZ oraz metotreksat	87
NLPZ oraz SSRI i SNRI	88
NLPZ oraz antagonisty aldosteronu	88
NLPZ oraz diuretyki	88
Kwas acetylosalicylowy oraz ibuprofen lub naproksen	88
Stosowanie NLPZ w czasie ciąży	89
Farmakoterapia bólu w ciąży	89
Stosowanie NLPZ w okresie laktacji	92
Postępowanie farmakologiczne w leczeniu bólu u kobiety karmiącej	92
Rozdział 7. Paracetamol	101
Działanie paracetamolu	101
Kiedy rekomendować paracetamol?	101
Leki zawierające paracetamol	102
Dawkowanie paracetamolu	103
Przeciwwskazania	104
Przewagi nad innymi lekami w tym samym wskazaniu	104
Działania niepożądane	104

Interakcje.....	105
Ciąża i karmienie piersią.....	105
Rozdział 8. Metamizol i nefopam	107
Metamizol	107
Działanie metamizolu	107
Leki zawierające metamizol.....	107
Komu polecać metamizol?	108
Dawkowanie.....	108
Przewaga nad innymi lekami w tym samym wskazaniu.....	108
Działania niepożądane.....	109
Przeciwwskazania	110
Interakcje.....	110
Stosowanie u kobiet w ciąży i karmiących piersią.....	111
Nefopam	111
Rozdział 9. Opioidowe leki przeciwbólowe.....	113
Mechanizm działania opioidów.....	113
Podwójny mechanizm działania niektórych opioidów.....	114
Mechanizm działania antagonistów receptorów opioidowych.....	115
Podział opioidów	115
Podział opioidów ze względu na siłę działania.....	115
Podział opioidów ze względu na sposób oddziaływania na receptory opioidowe	116
Leki opioidowe pozbawione działania przeciwbólowego.....	116
Opioidy dostępne w Polsce	119
Morfina (<i>Doltard, Sevredol, Oramorph</i>).....	121
Fentanyl (<i>Effentora, Durogesic, Instanyl</i>)	121
Kodeina (<i>Thiocodin, HERBAPini</i>)	122
Oksykodon (<i>Accordeon, Targin, Reltebon</i>)	123
Metadon (<i>Misyo, Sublana</i>).....	124
Buprenorfina (<i>Bunondol, Melodyn, Transtec</i>)	124
Tramadol (<i>Adamon SR, Poltram, Oratram</i>).....	124
Tapentadol (<i>Tadomon, Binatta, Palexia Retard</i>).....	125
Naltrekson (<i>Naltexi i Adepend</i>).....	125
Nalokson (<i>Nyxoid, Naloxonum hydrochloricum WZF</i>)	127
Skuteczność opioidów	127
Ból około- i pooperacyjny.....	128
Ból nowotworowy	129
Ból pourazowy.....	129
Ból migrenowy i napięciowy ból głowy	129
Ból neuropatyczny	130
Ból zęba i po ekstrakcji zęba	130
Porównanie czasu i szybkości działania opioidów	130
Opioidy II stopnia drabiny analgetycznej.....	131
Opioidy III stopnia drabiny analgetycznej	131
Innowacyjne postaci leków z opioidami.....	132
Podanie doustne.....	133
Systemy transdermalne	134
Aerozole donosowe	137
Tabletki podjęzykowe	139
Lamelki i tabletki podpoliczkowe.....	142
Działania niepożądane opioidowych leków przeciwbólowych	145
Zjawisko tolerancji	145

Uzależnienie psychiczne	146
Zależność fizyczna	146
Zaparcia	146
Nudności i wymioty	147
Depresja ośrodka oddechowego	148
Świąd	148
Hiperalgezia opioidowa	149
Senność	149
Zatrzymanie moczu	149
Istotne interakcje leków opioidowych	149
Interakcje opioidów i leków działających depresyjnie na OUN	149
Interakcje opioidów i leków działających depresyjnie na ośrodek oddechowy	150
Interakcje opioidów i leków zwiększających stężenie serotoniny w OUN	150
Interakcje opioidów i leki wpływające na aktywność enzymów biorących udział w ich metabolizmie	152
Uzależnienie od opioidów	154
Czynniki ryzyka	154
Objawy uzależnienia	154
Ryzyko zdrowotne związane z uzależnieniem	155
Patomechanizm uzależnienia	155
Pomoc uzależnionym z perspektywy farmaceuty	155
Leczenie uzależnienia	156
Programy redukcji szkód	156
Stosowanie opioidów w czasie ciąży	158
Stosowanie opioidów w ciąży w krajach Unii Europejskiej	158
Stosowanie opioidów w ciąży a zagrożenia dla matki i płodu	158
Ryzyko śmierci związanej z ciążą i przyjmowaniem opioidów	159
Ryzyko przedwczesnego porodu	159
Ryzyko wystąpienia wad rozwojowych u płodu	159
Zespół abstynencyjny u noworodków	161
Stosowanie opioidów w czasie karmienia piersią	162
Wpływ stosowania opioidów przez kobiety karmiące na dziecko	164

CZĘŚĆ III FARMAKOTERAPIA BÓLU

Rozdział 10. Ból migrenowy	175
Rodzaje bólów głowy	175
Leki do stosowania doraźnego	177
Znaczenie NLPZ w leczeniu migreny	177
Paracetamol i metamizol w terapii migreny	177
Tryptany w leczeniu migreny	179
Znaczenie metoklopramidu w leczeniu migreny	180
Leki stosowane w profilaktyce migreny	180
Pozostałe preparaty stosowane w profilaktyce migreny	183
Leki na migrenę w czasie ciąży	184
Leki na migrenę w czasie karmienia piersią	184
Rozdział 11. Ból oka	187
Przyczyny bólu oka	187
Ból oka związany ze wzrostem ciśnienia śródgałkowego	188
Oczne leki przeciwbólowe	189

Rozdział 12. Ból ucha.....	191
Leczenie bólu ucha	191
Preparaty pomocnicze stosowane w bólu uszu.....	193
Kiedy zasugerować wizytę u lekarza.....	194
Profilaktyka infekcji ucha	195
Rozdział 13. Ból zęba.....	197
Przyczyny bólu zęba	197
Rekomendacja wizyty u stomatologa	198
Leczenie bólu zęba	198
Rozdział 14. Ból w klatce piersiowej	201
Definicja, klasyfikacja oraz różnicowanie bólu w klatce piersiowej	201
Definicja i charakterystyka bólu w klatce piersiowej.....	201
Klasyfikacja bólu w klatce piersiowej	202
Metody różnicowania bólu w klatce piersiowej.....	202
Leki stosowane w leczeniu bólu w klatce piersiowej	202
Leki stosowane w bólu o podłożu kardiologicznym	202
Leki stosowane w leczeniu bólu w klatce piersiowej o podłożu niekardiologicznym	204
Różnicowanie przyczyn bólu w klatce piersiowej w codziennej praktyce	205
Rozdział 15. Ból brzucha	209
Klasyfikacja bólu brzucha	209
Objawy towarzyszące	211
Konieczność skierowania pacjenta do lekarza	211
Leki stosowane w leczeniu bólu brzucha	212
Leki działające rozkurczowo	212
Leki przeciwbólowe	213
Leki stosowane w refluksie	213
Leki modulujące motorykę jelit	213
Preparaty dodatkowe	214
Leczenie bólu brzucha w zależności od przyczyny.....	214
Zapalenie woreczka żółciowego i kolka żółciowa	214
Choroba wrzodowa żołądka i dwunastnicy	215
Kolka nerkowa	216
Kolka jelitowa.....	217
Kolka wysiłkowa	218
Zespół jelita nadwrażliwego (IBS)	218
Zespół czynnościowego bólu brzucha (FAPS).....	219
Dodatkowe zalecenia	220
Diety eliminacyjne	220
Wskazówki praktyczne	220
Rozdział 16. Bolesne miesiączkowanie.....	225
Definicja, klasyfikacja i objawy bolesnego miesiączkowania	225
Bolesne miesiączkowanie pierwotne	225
Bolesne miesiączkowanie wtórne	226
Objawy bolesnego miesiączkowania	226
Wpływ czynników środowiskowych na bolesne miesiączkowanie	226
Postępowanie w leczeniu bolesnego miesiączkowania.....	226
Leki przeciwbólowe i spazmolityczne stosowane w terapii bólu menstruacyjnego	227
Hormonalne środki antykoncepcyjne.....	228
Preparaty ziołowe oraz suplementacja	228
Niefarmakologiczne metody łagodzenia bólu menstruacyjnego.....	228

Rozdział 17. Reumatoidalne zapalenie stawów	231
Przyczyny, czynniki ryzyka oraz rozpoznanie RZS	231
Przyczyny RZS	231
Rozpoznanie RZS	232
Różnicowanie RZS i choroby zwyrodnieniowej stawów (ChZS)	232
Leczenie RZS	232
Niesteroidowe leki przeciwzapalne (NLPZ) w RZS	233
Glikokortykosteroidy (GKS)	234
Leki modyfikujące przebieg choroby (DMARD)	235
Konwencjonalne syntetyczne DMARD	236
Biologiczne DMARD	238
Ukierunkowane syntetyczne DMARD	239
Wskazówki dotyczące bezpieczeństwa stosowania leków DMARD	239
DMARD a alkohol	239
DMARD a prowadzenie pojazdów	239
DMARD a szczepienia	239
DMARD a promieniowanie UV	239
Leczenie RZS u osób w wieku reprodukcyjnym	240
Leczenie RZS u kobiet w ciąży	240
Niefarmakologiczne metody leczenia	240
Rola aktywności fizycznej w reumatoidalnym zapaleniu stawów (RZS)	240
Rozdział 18. Choroba zwyrodnieniowa stawów	243
Definicja, przyczyny i objawy ChZS	243
Przyczyny i czynniki ryzyka ChZS	243
Objawy ChZS	244
Leczenie choroby zwyrodnieniowej stawów (ChZS)	244
Leczenie niefarmakologiczne ChZS	245
Leczenie farmakologiczne	245
Iniekcje dostawowe GKS	248
Preparaty na regenerację chrząstki stawowej	248
Alternatywne formy terapii ChZS	252
Rozdział 19. Dna moczanowa	257
Definicja, przyczyny i objawy dny moczanowej	257
Definicja dny moczanowej	257
Przyczyny i czynniki ryzyka wystąpienia dny moczanowej	257
Objawy dny moczanowej	258
Leczenie dny moczanowej	259
Terapia zmniejszająca stężenie kwasu moczowego we krwi (ULT)	259
Profilaktyka napadów dny moczanowej	261
Leczenie ostrego napadu dny moczanowej	262
Leki ziołowe stosowane w dnie moczanowej	263
Profilaktyka dny moczanowej	263
Rozdział 20. Zespół cieśni nadgarstka	267
Objawy	267
Leczenie cieśni nadgarstka	268
Leczenie niefarmakologiczne	268
Farmakoterapia	269

Rozdział 21. Fibromialgia	271
Objawy	271
Leczenie	272
Zalecenia niefarmakologiczne	272
Farmakoterapia	272
Rozdział 22. Ból kolana i łokcia	275
Ból kolana	275
Przyczyny bólu kolana	275
Niefarmakologiczne leczenie bólu kolana	275
Farmakologiczne leczenie bólu kolana	276
Ból łokcia	277
Przyczyny bólu łokcia	277
Niefarmakologiczne leczenie bólu łokcia	279
Farmakologiczne leczenie bólu łokcia	279
Rozdział 23. Ból i zapalenie ścięgna	281
Diagnostyka	281
Leczenie	281
Leczenie niefarmakologiczne	281
Leczenie farmakologiczne	282
Rozdział 24. Ostroga piętowa	285
Objawy	286
Różnicowanie	286
Leczenie	286
Leczenie farmakologiczne	286
Zalecenia i leczenie niefarmakologiczne	286
Rozdział 25. Ból związany ze zwichnięciem, skręceniem i złamaniem	289
Diagnostyka urazowa	289
Leczenie	289
Leczenie niefarmakologiczne	289
Leczenie farmakologiczne	290
Rozdział 26. Zakwasy	293
Różnicowanie DOMS	293
Metody leczenia DOMS	294
Interwencje niefarmakologiczne	294
Interwencje farmakologiczne	295
Rozdział 27. Haluksy	297
Farmakoterapia	297
Toksyna botulinowa	298
Postępowanie niefarmakologiczne	298
Leczenie zachowawcze	298
Interwencja chirurgiczna	298
Rozdział 28. Ból kręgosłupa	301
Interwencje farmakologiczne	301
NLPZ	302
Leki miorelaksacyjne	303
Leki opioidowe	303
Paracetamol	304

Leki przeciwdepresyjne	305
Leki przeciwdrgawkowe	305
Kapsaicyna	305
Interwencje niefarmakologiczne	306
Termoterapia i krioterapia	306
Masaże	306
Akupunktura	307
Rozdział 29. Ból neuropatyczny	309
Patomechanizm	309
Leczenie bólu neuropatycznego	309
Neuralgia	310
Neuralgia trójdzielna	310
Neuralgia popółpaścowa	311
Bolesna polineuropatia cukrzycowa	312
Rwa kulszowa	313
Postępowanie w rwie kulszowej	314
Rozdział 30. Ziołolecznictwo w leczeniu bólu	317
Zioła w leczeniu bólu	317
Dzika róża (<i>Rosa canina</i>)	317
Dziurawiec pospolity (<i>Hypericum perforatum</i>)	318
Hakorośl rozesłana (<i>Harpagophytum procumbens</i>)	319
Imbir lekarski (<i>Zingiber officinale</i>)	320
Lepięznik różowy (<i>Petasites hybridus</i>)	320
Ostryż długi (<i>Curcuma longa</i>)	321
Papryka roczna (<i>Capsicum annuum</i>)	321
Wiązówka błotna (<i>Filipendula ulmaria</i>)	322
Wierzba biała (<i>Salix alba</i>)	322
Wrotycz maruna (<i>Tanacetum parthenium</i>)	323
Kwasy tłuszczowe omega-3	324
Rozdział 31. Medycyna alternatywna w leczeniu bólu	327
Akupunktura	328
Aromaterapia	328
Joga	329
Tai Chi (Taijiquan)	329
Chiropraktyka	329
Homeopatia	329
Indeks	332

SPIS TABEL

Tabela 1 Klasyfikacja rodzajów bólu	26
Tabela 2 Przykłady leków działających wspomagająco w terapii przeciwbólowej	34
Tabela 3 Podział NLPZ ze względu na ich selektywność względem COX.	43
Tabela 4 Klasyfikacja NLPZ ze względu na podział chemiczny	43
Tabela 5 Wartości NNT dla poszczególnych NLPZ w leczeniu bólu pooperacyjnego	46
Tabela 6 Dawkowanie ibuprofenu w zależności od wieku i masy ciała.	49
Tabela 7 Początek działania, czas działania oraz dawkowanie różnych postaci NLPZ dostępnych bez recepty	56

Tabela 8 Porównanie działania ibuprofenu i deksibuprofenu	64
Tabela 9 Porównanie działania ketoprofenu i deksketoprofenu	65
Tabela 10 Najczęściej stosowane drogi podania NLPZ	66
Tabela 11 NLPZ do stosowania doustnego	67
Tabela 12 NLPZ do stosowania zewnętrznego	70
Tabela 13 Porównanie różnych postaci poszczególnych NLPZ do stosowania miejscowego dostępnych na polskim rynku farmaceutycznym	71
Tabela 14 NLPZ do stosowania zewnętrznego o kategorii dostępności Rp	72
Tabela 15 Zestawienie dostępnych postaci leku zawierających NLPZ o kategorii dostępności OTC	73
Tabela 16 NLPZ do podawania pozajelitowego	74
Tabela 17 NLPZ stosowane w okulistyce w postaci kropli ocznych	75
Tabela 18 NLPZ stosowane miejscowo w laryngologii	76
Tabela 19 Istotne kliniczne interakcje NLPZ	85
Tabela 20 Wybrane właściwości farmakokinetyczne NLPZ	93
Tabela 21 Przykłady leków zawierających paracetamol	102
Tabela 22 Dawkowanie paracetamolu u dzieci	103
Tabela 23 Charakterystyka receptorów opioidowych	114
Tabela 24 Zestawienie analgetyków opioidowych z przykładami leków dostępnych na polskim rynku	117
Tabela 25 Podział leków opioidowych ze względu na sposób oddziaływania na receptory	119
Tabela 26 Stosowane dawki naltreksonu	126
Tabela 27 Przeliczanie potencjału analgetycznego opioidów	128
Tabela 28 Porównanie czasu działania słabych analgetyków opioidowych w zależności od postaci leku	132
Tabela 29 Porównanie czasu działania silnych analgetyków opioidowych w zależności od postaci leku	133
Tabela 30 Charakterystyka postaci do stosowania przezśluzówkowego fentanylu	134
Tabela 31 Zestawienie analgetyków opioidowych z uwzględnieniem postaci leku	135
Tabela 32 Porównywanie dawkowania w preparatach <i>Poltram</i> i <i>Tramal</i>	135
Tabela 33 Pozarejestracyjny sposób podania systemów transdermalnych z buprenorfiną i fentanylem	137
Tabela 34 Analiza porównawcza aerozoli donosowych <i>PecFent</i> i <i>Instanyl</i>	138
Tabela 35 Kryteria wyboru fentanylu przezśluzówkowego w zależności od charakterystyki klinicznej bólu przebiegającego	139
Tabela 36 Zestawienie zarejestrowanych w Polsce tabletek podjęzykowych z analgetykami opioidowymi	142
Tabela 37 Porównanie zarejestrowanych w Polsce postaci podpoliczkowych z fentanylem	144
Tabela 38 Ryzyko wystąpienia zespołu serotoninowego na podstawie przyjmowanych leków. Zmodyfikowana tabela na podstawie Baldo i Rose, 2020	151
Tabela 39 Enzymy biorące udział w metabolizmie opioidów, ich najważniejsze inhibitory i induktory	152
Tabela 40 Bezpieczeństwo stosowania leków przeciwbólowych w okresie laktacji	163
Tabela 41 Skuteczność leków OTC w leczeniu ataków migreny	178
Tabela 42 Leki stosowane w profilaktyce migreny	181
Tabela 43 Najczęstsze przyczyny bólu ucha	192
Tabela 44 Wyroby medyczne stosowane w bólu uszu oraz wspomagające w oczyszczaniu przewodu słuchowego z zalegającej wydzieliny	194
Tabela 45 Dolegliwości zgłaszający pacjenci z bólem zęba i ich przyczyny	197
Tabela 46 Wybrane leki przeciwbólowe wieloskładnikowe dostępne bez recepty	199
Tabela 47 Klasyfikacja i krótka charakterystyka różnych rodzajów bólu w klatce piersiowej	203
Tabela 48 Leki stosowane w leczeniu bólu w klatce piersiowej, pochodzenia niekardiologicznego	205
Tabela 49 Przykładowe pytania pomocne w rozpoznaniu przyczyn bólu w klatce piersiowej	206
Tabela 50 Przykładowe schorzenia wywołujące ból brzucha o charakterze nagłym oraz przewlekłym	211
Tabela 51 Charakterystyka oraz zalecane postępowanie farmakologiczne w bólu brzucha o różnym pochodzeniu	221
Tabela 52 Pytania ułatwiające rozpoznanie bólu brzucha	222

Tabela 53 Kryteria rozpoznania RZS wg ACR i EULAR	233
Tabela 54 Porównanie RZS i ChZS	234
Tabela 55 Podział dawek NLPZ stosowanych w ChZS	247
Tabela 56 Składniki preparatów na regenerację chrząstki stawowej	249
Tabela 57 Przykłady produktów o działaniu rozgrzewającym	253
Tabela 58 Przykłady produktów stosowanych do wywołania miejscowego efektu chłodzenia	254
Tabela 59 Dawkowanie NLPZ w profilaktycznej terapii przeciwzapalnej dny moczanowej	261
Tabela 60 Dawkowanie NLPZ w leczeniu ataku dny moczanowej	262
Tabela 61 Podsumowanie zaleceń leczenia niefarmakologicznego dny moczanowej	264
Tabela 62 Wybrane substancje o potencjalnym korzystnym działaniu u pacjentów z fibromialgią	273

SPIS RYCN

Ryc. 1 Trzy główne typy bólu	23
Ryc. 2 Przykładowa skala numeryczna	28
Ryc. 3 Przykładowa skala wzrokowo-analogowa	28
Ryc. 4 Przykładowa skala słowna	29
Ryc. 5 Przykładowa skala obrazkowa	29
Ryc. 6 Drabina analgetyczna wg WHO	32
Ryc. 7 Schemat syntezy mediatorów procesów zapalnych	40
Ryc. 8 Schemat przedstawiający patomechanizm głównych kierunków działań niepożądanych NLPZ	41
Ryc. 9 Podział NLPZ ze względu na selektywność względem izoenzymów COX. Górna szara linia wskazuje na 2-krotny wzrost selektywności względem COX-1, natomiast dolna linia wskazuje na 2-krotny wzrost selektywności względem COX-2	42
Ryc. 10 Podział NLPZ ze względu na selektywność względem izoenzymów COX	45
Ryc. 11 Szybkość i czas działania poszczególnych postaci leku analgetyków opioidowych	131
Ryc. 12 Karta do liczenia dawek leku Instanyl	140
Ryc. 13 Poradniki dla pacjentów oferowane przez producentów aerozoli donosowych z fentanyllem	141
Ryc. 14 Technika prawidłowego podania aerozolu donosowego na podstawie leku <i>Instanyl</i>	141
Ryc. 15 Schemat stosowania leku <i>Vellofent</i>	143
Ryc. 16 Lamelka podpoliczkowa na przykładzie leku <i>Breakyl</i>	143
Ryc. 17 Sposób aplikacji leku <i>Breakyl</i>	144
Ryc. 18 Stopa końsko-szpotała	160
Ryc. 19 Rozszczep kręgosłupa	160
Ryc. 20 Rozszczep wargi i podniebienia	161
Ryc. 21 Wytrzewienie jelit	161
Ryc. 22 Przyczyny bólu brzucha na podstawie jego lokalizacji	210
Ryc. 23 Obszar występowania drętwień i mrowień charakterystycznych dla zespołu cieśni nadgarstka	268
Ryc. 24 Tablica ułatwiająca wstępną diagnostykę bólu kolana	276
Ryc. 25 Obszar występowania bólu i parestezji charakterystycznych dla zespołu cieśni łokcia	278
Ryc. 26 Miejsce powstawania stanu zapalnego związanego z tokiem tenisisty	278
Ryc. 27 Porównanie obrazu anatomicznego zdrowej stopy i stopy z ostrogą piętową	285

PRZEDMOWA DO WYDANIA I

Drodzy Farmaceuci i Technicy Farmaceutyczni!

Oddajemy w Wasze ręce kolejny tom *Zeszytów*, tym razem w całości poświęcony zagadnieniom związanym z bólem. Ból towarzyszy większości znanych chorób i ich powikłaniom, więc wydanie niniejszego tomu było dobrą okazją do omówienia różnych schorzeń wymagających stosowania leków przeciwbólowych, którym raczej nie poświęcimy osobnego podręcznika.

W pierwszej części opisaliśmy dostępne na rynku: niesteroidowe leki przeciwzapalne i inne nieopiodowe leki przeciwbólowe oraz opioidy, ze szczegółowym opisem stosowania nowych postaci leku, które coraz bardziej zyskują na znaczeniu. Działanie i zastosowanie koanalgetyków takich jak leki przeciwdepresyjne i przeciwpadaczkowe omówiono przy konkretnych jednostkach chorobowych.

Szczególną uwagę poświęciliśmy tym chorobom i dolegliwościom, z którymi pacjent zgłasza się w pierwszej kolejności do farmaceuty. Przedstawiliśmy więc ważne elementy wywiadu z pacjentem cierpiącym na ból w klatce piersiowej, ból brzucha (z uwzględnieniem kolki nerkowej i jelitowej, IBS i bóli miesiączkowych), migrenę, ból zęba, oka, ucha oraz ból pleców i bóle mięśniowo-stawowe.

W obszernych rozdziałach opisaliśmy takie jednostki jak choroba zwyrodnieniowa stawów, reumatoidalne zapalenie stawów, dna moczanowa, neuropatia i neuralgia. Przy okazji omawiania fibromialgii, poruszyliśmy temat coraz powszechniejszego użycia małej dawki naltreksonu (LDN).

Dużą część *Zeszytu* poświęciliśmy surowcom naturalnym: przeciwbólowym lekom ziołowym i suplementom diety na bóle kręgosłupa i „regenerację stawów”, wskazując co o ich skuteczności i bezpieczeństwie mówią wiarygodne badania kliniczne, przeglądy systematyczne i wytyczne.

Z uwagi na bardziej naukowy charakter tego tomu, zdecydowaliśmy się rozbudować leksykon, wyjaśniając w prostych słowach co oznaczają różne pojęcia związane z medycyną opartą na faktach (EBM).

Serdecznie dziękuję **lek. Kasprowi Uznańskiemu** za praktyczne uwagi dotyczące wywiadu z pacjentem, **lek. Katarzynie Paciorek-Kowal** za konsultacje dotyczące zagadnień okulistycznych i **lek. stom. Michałowi Lenikowi** za pomoc w omówieniu tematu bólu zęba.

Największe podziękowania kieruję do **dr. n. farm. Szczepana Mogilskiego** z Katedry Farmakodynamiki Wydziału Farmaceutycznego UJ CM, którego nieocenione wsparcie merytoryczne wyniosło nasze opracowanie na wyższy poziom.

mgr farm. Paweł Konrad Tuszyński
Dyrektor ds. naukowych grupy opieka, farm
Kraków, 23.06.2019

PRZEDMOWA DO WYDANIA II

Szanowni Czytelnicy!

Z radością prezentujemy Wam kolejne wydanie podręcznika o leczeniu bólu i lekach przeciwbólowych. W związku z tym, że od ostatniego wydania upłynęły ponad 4 lata, w podręczniku dokonano bardzo wielu zmian – za zasadzie większą jego część napisano na nowo. Ponadto:

- Zastosowano nową szatę graficzną i styl cytowania,
- Zaktualizowano treści o nowe wytyczne, przeglądy systematyczne i wyniki badań,
- Dodano nowe preparaty i omówienie nowych postaci leków (w szczególności opioidowych),
- Dodano rozdział omawiający skuteczność leków opioidowych w różnych wskazaniach, a także omówienie ich działań niepożądanych i ryzyka uzależnienia,
- Poszerzono treści związane z tematyką interakcji,
- Rozwinięto rozdziały dotyczące bezpieczeństwa stosowania leków w czasie ciąży i karmienia piersią,
- Uzupełniono rozdział o bólu brzucha o treści omawiające szczegółowo jego różnicowanie i dobór preparatów w zależności od objawów,
- Dodano rozdziały o różnicowaniu i skuteczności leków przeciwbólowych w leczeniu różnych bólów stawowych takich jak ból kolana, łokcia, pięty, ścięgna czy nadgarstka,
- Zaktualizowano rozdział o bólu krzyża.

Podręcznik uzupełniono też o liczne schematy i ilustracje. Mamy nadzieję, że w obecnej formie będzie cenną pomocą nie tylko dla farmaceutów, ale też lekarzy, fizjoterapeutów i studentów tych kierunków.

mgr farm. Paweł Konrad Tuszyński
Dyrektor ds. naukowych 3PG
Kraków, 13.10.2023

Rozdział 18.

CHOROBA ZWYRODNIENIOWA STAWÓW

Choroba zwyrodnieniowa stawów (ChZS, z ang. *osteoarthritis*) jest schorzeniem przewlekłym, które nieleczone może prowadzić do niepełnosprawności. Jest szeroko rozpowszechniona w populacji światowej, szacuje się, że cierpi na nią ok. 500 milionów ludzi, a ilość zachorowań będzie rosła. Zmiany ograniczone są do stawu i nie towarzyszą im objawy układowe, jak ma to miejsce w przypadku reumatoidalnego zapalenia stawów (RZS). Obie jednostki chorobowe są często ze sobą mylone, jednak posiadają odmienną przyczynę i rozwój (Klimiuk i Kuryliszyn-Moskal, 2016).

DEFINICJA, PRZYCZYNY I OBJAWY CHZS

Choroba zwyrodnieniowa stawów rozwija się w wyniku zaburzenia równowagi między procesami degradacji i syntezy chrząstki stawowej. Stopniowo zmniejsza się ilość chrząstki stawowej, z czasem uszkodzeniu ulegają również inne struktury stawowe, tj. torebka stawowa, błona maziowa czy więzadła, co w efekcie prowadzi do bólu i ograniczenia ruchomości stawów. Najczęściej dotyka dużych stawów w tym biodrowego, kolanowego, ale

także mniejszych, takich jak staw skokowy, stawy dłoniowe czy skroniowo-żuchwowe (Yao i in., 2023).

Przyczyny i czynniki ryzyka ChZS

Dokładne przyczyny i mechanizmy rozwoju ChZS nie są jeszcze poznane. Czynniki o udowodnionym wpływie na rozwój ChZS to (Yao i in., 2023):

- wiek – najważniejszy z czynników ryzyka, im starszy pacjent, tym większe prawdopodobieństwo procesów zwyrodnieniowych,
- otyłość – drugi po wieku, najczęściej wymieniany czynnik ryzyka ChZS, zwyrodnienia obejmują: obciążony przez nadmierną masę staw kolanowy i w mniejszym stopniu biodrowy, a także stawy w rękach (wywołane przez ogólnoustrojowe czynniki zapalne),
- płeć – choroba częściej występuje u kobiet, możliwą przyczyną są zmiany hormonalne w okresie menopauzalnym,
- urazy stawów – stawy, które uległy urazom, są pięć razy bardziej narażone na rozwinięcie się ChZS niż stawy nieuszkodzone,

- czynniki genetyczne – jest czynnikiem ryzyka w 11 podtypach ChZS,
- przeciążenie stawów (np. w wyniku pracy fizycznej, przewlekłego, intensywnego wysiłku fizycznego, uprawiania sportów obciążających stawy).

WSKAZÓWKA PRAKTYCZNA

Zwyrodnienie stawów może dotyczyć także osób młodszych, ale w tej grupie najczęściej związane jest z wcześniejszymi urazami bądź anatomicznymi wadami.

Objawy ChZS

Objawy kliniczne obejmują między innymi: ograniczenia czynnościowe stawów, sztywność, ból, ograniczenia ruchomości. Zmienione chorobowo stawy mogą być obrzęknięte i bolesne podczas dotyku. Rozwój chorób zwyrodnieniowych stawów jest procesem stopniowym. Diagnostyka obejmuje badania fizykalne, obrazowe oraz laboratoryjne.

Typowe objawy ChZS to (Klimiuk i Kuryli-szyn-Moskal, 2016):

- ból stawu o różnym nasileniu – początkowo pojawiający się jedynie w czasie ruchu, z czasem może się stać bólem stałym,
- sztywność – krótkotrwały problem z ruchomością stawu po okresie bezruchu, ustępujący po ok. 30 minutach,
- ograniczenie zakresu ruchów,
- uczucie ocierania w stawie,
- bolesność uciskowa,
- wysięk w stawie,
- zmiany obrysu stawu – przez jego przerost i obrzęk,
- przykurcze ścięgnowe.

WSKAZÓWKA PRAKTYCZNA

Pacjenci cierpiący na ChZS skarżą się na ból, który nasila się podczas aktywności, sztywność stawów po spoczynku oraz uczucie „chrupania” w kościach.

LECZENIE CHOROBY ZWYRODNIENIOWEJ STAWÓW (CHZS)

Leczenie przyczynowe choroby zwyrodnieniowej stawów nie jest dostępne. Sam patomechanizm choroby pozostaje nie do końca poznany, a terapia skupia się na celach, takich jak zmniejszenie bólu, poprawa funkcji stawów oraz hamowanie postępu choroby. Podstawowe znaczenie ma **leczenie niefarmakologiczne**, które obejmuje:

- edukację chorego,
- psychoterapię,
- dietoterapię,
- rehabilitację (kinezyterapię, fizjoterapię, balneoterapię).

Farmakoterapia pełni funkcję pomocniczą, a jej głównym celem jest opanowanie objawów choroby, zmniejszenie dolegliwości bólowych pacjenta oraz utrzymanie funkcjonalności stawów (Yao i in., 2023). W leczeniu farmakologicznym ChZS wykorzystywane są:

- paracetamol,
- niesteroidowe leki przeciwzapalne (NLPZ) – podawane miejscowo lub doustnie,
- glikokortykosteroidy (GKS),
- opioidy,
- preparaty działające chondroprotekcynie.

Leczenie niefarmakologiczne ChZS

Spośród niefarmakologicznych metod leczenia, czy też ograniczania rozwoju i zaostrzeń ChZS, najważniejsze są aktywność fizyczna oraz redukcja masy ciała.

— Aktywność fizyczna

Pacjenci z chorobą zwyrodnieniową stawów często unikają aktywności fizycznej ze względu na dolegliwości bólowe oraz w obawie przed kontuzjami. Tymczasem odpowiednio dobrane ćwiczenia są bezpieczne i stanowią integralny element leczenia. Regularna aktywność fizyczna pozwala na polepszenie ruchomości stawów, wzmocnienie mięśni je otaczających oraz zmniejszenie bólu i sztywności stawów. Szczególnie polecane są ćwiczenia w wodzie, aerobowe, rozciągające oraz siłowe. Dotychczas nie udowodniono, aby intensywny wysiłek fizyczny przynosił lepsze rezultaty niż umiarkowany (Yao i in., 2023).

WSKAZÓWKA PRAKTYCZNA

Przypominaj pacjentom, jak ważna jest aktywność fizyczna w leczeniu objawów choroby zwyrodnieniowej stawów. Pamiętaj, że program ćwiczeń pacjent powinien ustalić z lekarzem lub rehabilitantem i kontynuować je w warunkach domowych.

U pacjentów z zaawansowaną ChZS pomocne w codziennych czynnościach mogą być uchwyty w ścianie łazienki ułatwiające siadanie i wstawanie z sedesu lub wanny czy też podwyższenie sedesu (nakładki na sedes). Ułatwić chodzenie mogą laski, kule łokciowe, balkoniki lub wózki (Kolasinski i in., 2020).

WSKAZÓWKA PRAKTYCZNA

Warto poinformować pacjenta, że kulę bądź laskę należy trzymać w ręce po stronie przeciwnej względem chorego kolana lub biodra, w którym zmiany chorobowe są najbardziej zaawansowane. Ważne jest także, by przenoszone przedmioty czy zakupy, które nie mogą być zbyt ciężkie, umieścić w ręce po stronie najbardziej zmienionego chorobowo kolana lub biodra.

— Utrzymanie prawidłowej masy ciała

U pacjentów z chorobą zwyrodnieniową stawu kolanowego, już 5–10-procentowy spadek masy ciała, czy to w wyniku zastosowania diety, czy aktywności fizycznej, może skutkować zmniejszeniem siły nacisku na staw kolanowy oraz obniżeniem stężenia czynników prozapalnych. Wiąże się to z poprawą funkcji stawu oraz znaczącą redukcją bólu. Podobnie u osób z chorobą zwyrodnieniową stawu biodrowego – wraz ze spadkiem masy ciała obserwuje się znaczącą poprawę sprawności fizycznej, mobilności i tolerancji bólu (Holden i in., 2023).

Leczenie farmakologiczne

W przypadku pojawienia się dolegliwości bólowych jako leki pierwszego wyboru stosowane są leki przeciwbólowe, takie jak niesteroidowe leki przeciwzapalne (NLPZ) czy paracetamol. Przy braku poprawy możliwe jest wprowadzenie leków opioidowych oraz zastosowanie iniekcji dostawowych z glikokortykosteroidów. Dodatkowym aspektem farmakoterapii ChZS (poza łagodzeniem bólu) jest wprowadzenie preparatów wspierających regenerację chrząstki stawowej.

— Niesteroidowe leki przeciwzapalne (NLPZ)

Spośród dostępnych NLPZ **diklofenak** wykazuje największą skuteczność w zmniejszaniu bólu u pacjentów z ChZS. Dotyczy to zarówno postaci doustnej, jak i preparatów do stosowania miejscowego.

Diklofenak dostępny jest bez recepty w postaci:

- żelu w stężeniu 1-procentowym (*Diclac Lipożel, Olfen Hydrożel, Veral*) oraz 2-procentowym (*Voltaren Max*),
- plastrów transdermalnych w dawce 140 mg/plaster (*Itami, Olfen Patch*),
- płynu do stosowania na skórę w stężeniu 4-procentowym (*Diky 4%*),
- kapsulek, w dawce 25 mg (*Voltaren Express Forte*),
- tabletek, w dawce 25 mg (*Voltaren Acti Forte*).

Wysoką skuteczność obserwowano także w przypadku stosowania meloksykamu i ketoprofenu.

Wytyczne leczenia choroby zwyrodnieniowej stawów zalecają stosowanie **miejscowych NLPZ** przed rozpoczęciem terapii lekami doustnymi z tej grupy, ze względu na niskie ryzyko wystąpienia działań niepożądanych ze strony przewodu pokarmowego. W przypadku stawów biodrowych skuteczność miejscowych preparatów jest mniejsza ze względu na głębokie umiejscowienie stawów (Katz, Arant i Loeser, 2021).

WSKAZÓWKI PRAKTYCZNE ⓘ

Miejscowo stosowany ketoprofen może zwiększać wrażliwość skóry na światło i powodować reakcje fotoalergiczne. Poinformuj pacjenta, żeby dokładnie mył ręce po każdej aplikacji i unikał ekspozycji leczonych miejsc na słońce. Ryzyko reakcji skórnych wzrasta przy jednoczesnym stosowaniu fenofibratu oraz kremów chroniących przed promieniowaniem UV (!) zawierających filtr chemiczny – oktokrylen (*octocrylene*).

Ze względu na działania niepożądane ze strony przewodu pokarmowego, ryzyko zaburzeń funkcji nerek i wątroby oraz incydentów sercowo-naczyniowych, takich jak udar i zawał, NLPZ w postaci doustnej zaleca się stosować w razie nieskuteczności leków miejscowych i paracetamolu w okresie zaostrzeń ChZS i przez możliwie najkrótszy czas.

Analizując wytyczne dotyczące leczenia, często spotykamy się z pojęciem małych/dużych dawek, które nie jest jednoznaczne. W Tabeli 55 znajdziesz wyjaśnienie różnicy dawek dla NLPZ przedstawione w wytycznych leczenia przeciwbólowego dla ChZS, opublikowane w 2011 roku przez *Agency for Healthcare Research and Quality (US)*.

WSKAZÓWKI PRAKTYCZNE ⓘ

Szukając informacji na temat dawkowania substancji leczniczej, w anglojęzycznej literaturze możesz się spotkać ze skrótami takimi jak np. *bid*. Oznaczenie te informują, ile razy dziennie ma być dawkowana substancja. BID oznacza stosowanie dwa razy dziennie, TID – trzy razy dziennie, QID – cztery razy dziennie.

■ **Tabela 55**

Podział dawek NLPZ stosowanych w ChZS

NLPZ	Mała dawka	Średnia dawka	Duża dawka
sól potasowa diklofenaku	50 mg / 2 × dz.	50 mg / 3 × dz.	50 mg / 4 × dz. (tylko w RZS i ChZS)
sól sodowa diklofenaku	50 mg	75 mg / 2 × dz.	50 mg / 4 × dz. lub 100 mg o przedłużonym uwalnianiu / 2 × dz. (tylko w RZS)
ibuprofen	400 mg / 3 × dz.	600 mg / 2-3 × dz.	800 mg / 4 × dz.
ketoprofen	25-50 mg / 3 × dz.	75 mg / 3 × dz.	Natychmiastowe uwalnianie: 300 mg/dz. (w dawkach podzielonych) Przedłużone uwalnianie: 200 mg/ dz.
naproksen	250 mg / 3 × dz.	500 mg / 2 × dz.	1250 mg/dz. (w dawkach podzielonych)
sól sodowa naproksenu	275 mg / 3 × dz.	550 mg / 2 × dz.	1375 mg/dz. (w dawkach podzielonych)
piroksydam	10 mg / 4 × dz.	20 mg / 4 × dz.	40 mg / dz. (niewskazane w RZS i ChZS)
meloksydam	7,5 mg / 4 × dz.	7,5 mg / 4 × dz.	15 mg / 4 × dz.
celekoksyb	200 mg / 4 × dz.	200 mg / 2 × dz.	200 mg / 2 × dz.

— Paracetamol w leczeniu ChZS

Starsze wytyczne leczenia ChZS zalecają stosowanie **paracetamolu** w maksymalnej dawce dobowej 4 g jako leczenie pierwszego rzutu, wraz z miejscowymi niesteroidowymi lekami przeciwzapalnymi. Podyktowane jest to faktem, że paracetamol zdaje się bezpieczniejszy w populacji osób starszych w porównaniu z doustnymi NLPZ.

Paracetamol zalecany jest osobom, które nie mogą stosować NLPZ, do krótkotrwałego i epizodycznego leczenia bólu. Lek ten nie powinien być zażywany przez osoby z chorobami wątroby. Substancja wykazuje niższą skuteczność niż NLPZ w przypadku ChZS stawów kolanowych i biodrowych (Katz, Arant i Loeser, 2021).

— Opioidy w leczeniu bólu w ChZS

Tramadol (*Tramal*, *Poltram*) oraz tramadol w połączeniu z **paracetamolem** (*Doreta*, *Poltram Combo*) mogą zmniejszać natężenie bólu

u pacjentów z chorobą zwyrodnieniową stawów.

Podobne rezultaty przynosi także stosowanie małych dawek silniejszych opioidów, takich jak doustny **oksykodon** (*OxyContin*, *Oxydolor*) czy **buprenorfina** w plastrach transdermalnych (*Melodyn*, *Transtec*). Nie wykazano, by zwiększanie dawki opioidów skutkowało lepszym efektem przeciwbólowym. Przewlekłe stosowanie wiązało się ze zmniejszeniem skuteczności (Kolasinski i in., 2020).

WSKAZÓWKA PRAKTYCZNA

Do najczęstszych działań niepożądanych leków opioidów należą senność, nudności, zaparcia i objawy ze strony przewodu pokarmowego. Ostrzeż pacjenta, że jeżeli zauważy u siebie senność i zmniejszenie koncentracji, to nie powinien prowadzić samochodu.

W badaniu z randomizacją nie wykazano większej skuteczności leków opioidowych w zwalczaniu bólu u pacjentów z chorobą zwyrodnieniową stawów w porównaniu z terapią lekami nieopiodowymi. Ich stosowanie jest uzasadnione u chorych, u których występują przeciwwskazania do terapii doustnymi NLPZ, i mogą stanowić alternatywę dla dużych dawek NLPZ.

Iniekcje dostawowe GKS

Glikokortykosteroidy podawane są dostawowo w celu miejscowego ograniczenia stanu zapalnego i zmniejszenia dolegliwości bólowych. Ich działanie utrzymuje się do kilku tygodni, a wskazaniem do stosowania jest brak poprawy stanu pacjenta po zastosowaniu leków z grupy NLPZ (Katz, Arant i Loeser, 2021).

Glikokortykosteroidy stosowane do wstrzyknięć do stawów to:

- dipropionian betametazonu w połączeniu z solą sodową fosforanu betametazonu (*Diprophos*),
- octan metyloprednizolonu jako pojedynczy składnik (*Depo-Medrol*) i w połączeniu z lidokainą (*Depo-Medrol z lidokainą*).

Iniekcje dostawowe GKS uznaje się za bezpieczne i obarczone niewielkim ryzykiem **działań niepożądanych**. Rzadko wystąpić może reakcja zapalna w miejscu wkłucia oraz ustępujące w ciągu 2 tygodni zahamowanie kory nadnerczy. Istnieje ryzyko pojawienia się hiperglikemii u osób chorujących na cukrzycę, ale jest ono bardzo małe i przemijające.

Najlepsze efekty terapii uzyskuje się w **stawie kolanowym**, ze względu na łatwość podania leku. W przypadku stawów biodrowych podanie dostawowe odbywa się pod kontrolą USG (Kolasinski i in., 2020).

Często lekarz łącznie z GKS zaleca pacjentowi zastrzyk z miejscowo działającym środkiem znieczulającym. Wykazuje on bezpośrednie działanie przeciwbólowe i potwierdza właściwy wybór miejsca wstrzyknięcia.

- chlorowodorek lidokainy w stężeniu 1-procentowym (*Lignocainum Hydrochloricum WZF 1%*) lub 2-procentowym (*Lignocain 2%, Lignocainum Hydrochloricum WZF 2%*),
- chlorowodorek bupiwakainy w stężeniu 0,5-procentowym (*Bupivacainum Hydrochloricum WZF 0,5%*).

W zależności od pacjenta oraz zastosowanego leku działanie przeciwbólowe może pojawić się w ciągu kilku godzin lub dni i trwać do kilku tygodni.

Preparaty na regenerację chrząstki stawowej

Ze względu na ograniczenia czasowe terapii NLPZ i paracetamolem, z powodu ryzyka wystąpienia działań niepożądanych, od lat 90. prowadzone są badania nad lekami działającymi chondroprotektoryjnie. Skrót SYSADOA, czyli z ang. *Symptomatic Slow Acting Drugs for Osteoarthritis*, to w tłumaczeniu „grupa wolno działających leków objawowych stosowanych w leczeniu choroby zwyrodnieniowej stawów”. Jak sama nazwa wskazuje, ich początek działania jest opóźniony, dlatego też w pierwszych tygodniach stosowania zaleca się dołączenie niesteroidowych leków przeciwzapalnych. Leki SYSADOA cechują się dobrą tolerancją i rzadkimi działaniami niepożądanymi. Do leków z tej grupy należą między innymi (Permuy i in., 2015):

- **glukozamina** – prekursor macierzy chrzęstnej,
- **siarczan chondroityny** – składnik macierzy zewnątrzkomórkowej,

- **kwask hialuronowy** – występuje naturalnie w płynie maziowym i chrząstce,
- **diacerein** – doustny środek przeciwpalny i przeciwbólowy, hamuje degradację chrząstki,
- **bisfosfoniany** – hamują resorpcję kości.

Niestety nadal brak twardych dowodów na ich krótko- i długoterminową skuteczność w zwalczaniu objawów ChZS. Do preparatów stosowanych w leczeniu ChZS, które działają protekcyjnie lub regeneracyjnie na chrząstkę stawową, należą:

- siarczan glukozaminy (*Arthryl, Flexove*),
- siarczan chondroityny (*Structum, Cartexan*),
- niezmodyfikowane frakcje oleju awokado i oleju sojowego (*Piascledine*),
- kwas hialuronowy (*Hyalgan*).

Charakterystykę składników preparatów na regenerację chrząstki stawowej przedstawiliśmy w Tabeli 56. Przy rekomendacji produk-

tu zwróć uwagę pacjenta na zalecane dawki – są to takie dawki, jakie były używane w badaniach klinicznych.

— Dostawowe iniekcje z kwasem hialuronowym

Dostawowe iniekcje kwasu hialuronowego mają za zadanie przywrócić lepkość i elastyczność płynu stawowego oraz pobudzać procesy naprawcze chrząstki stawowej. Ma to skutkować poprawą ruchomości stawów oraz zmniejszeniem dolegliwości bólowych.

W zależności od dawki kwasu hialuronowego, zawartej w ampułkostrzykawce, iniekcje mogą być wykonane jednorazowo (dla preparatów zawierających 60 mg/amp.) lub powtarzane 3–5-krotnie, w odstępach tygodniowych.

Dobór preparatu zależy między innymi od wielkości stawów, np. *Suplasyn m.d.* zawierający 7 mg kwasu hialuronowego/amp. stosowany jest do uzupełnienia mazi stawowej

■ Tabela 56

Składniki preparatów na regenerację chrząstki stawowej

Składnik	Zalecane dawkowanie	Zasadność stosowania	Skuteczność według badań klinicznych
glukozamina (w postaci: siarczanu, chlorku glukozaminy oraz N-acetyloglukozaminy)	1250–1500 mg	Może stanowić substrat do odbudowy chrząstki stawowej. Najprawdopodobniej zmniejsza stan zapalny, a co za tym idzie – ból. Wykazuje zdolność hamowania działania enzymów niszczących chrząstkę (kolagenaza i fosfolipaza A2) oraz innych substancji uszkadzających tkanki (wolne rodniki czy też enzymy lizosomalne).	Przegląd systematyczny Cochrane nie wykazał przewagi glukozaminy nad placebo w zmniejszaniu bólu i poprawie funkcjonowania stawów (Towheed i in., 2005). Choć początkowo wytyczne rekomendowały stosowanie siarczanu glukozaminy, duże przeglądy badań nie potwierdziły jego skuteczności w regeneracji chrząstki stawowej, redukcji bólu oraz polepszaniu ruchomości stawów u osób chorych na ChZS (Harrison-Munoz i in., 2017; Ransen i in., 2014; BMJ, 2010). Australijskie wytyczne z 2018 nie zalecają jej stosowania (Hall i in., 2019).

Składnik	Zalecane dobowe dawki	Zasadność stosowania	Skuteczność według badań klinicznych
siarczan chondroityny	1000–1200 mg	Ze względu na hamowanie aktywności enzymów litycznych w obrębie chrząstki oraz pobudzanie biosyntezy proteoglikanów może mieć pozytywny wpływ na funkcjonowanie stawów	W przeglądzie systematycznym Cochrane z wykazano niewielką korzyść ze stosowania chondroityny pod względem zmniejszenia bólu (Singh i in., 2015). Według metaanalizy z 2018 chondroityna wykazuje pewną skuteczność w łagodzeniu bólu i poprawie sprawności fizycznej w odniesieniu do <i>placebo</i> , jest to jednak nieznaczny efekt (Simental-Mendía i in., 2018; Zhu i in., 2018)
niezmydlające frakcje oleju z awokado i oleju sojowego (ASU)	300 mg	Zainteresowanie ASU w leczeniu choroby zwyrodnieniowej stawów wynikało z potencjalnego mechanizmu jego działania odkrytego w badaniach <i>in vivo</i> i <i>in vitro</i> . Wykazano w nich, że ASU wspomaga syntezę oraz ogranicza degradację cząsteczek substancji międzykomórkowej chrząstki i tym samym osłabia proces jej niszczenia	Duży przegląd badań wskazuje na skuteczność ASU w dawce 300 mg w zmniejszaniu bólu i poprawie funkcji stawów w czasie 3–12 miesięcy stosowania. Brak jednoznacznych dowodów na korzyści długotrwałego przyjmowania. Nie potwierdzono wpływu na odbudowę chrząstki stawowej ani na zapobieganie dalszym procesom degeneracyjnym (Leite i in., 2018). Ze względu na niewystarczającą ilość danych naukowych do jednoznacznej oceny korzyści stosowania preparatów ASU obecne wytyczne leczenia ChZS opracowane przez australijskie RACGP nie odnoszą się do zasadności ich stosowania (Hall i in., 2019)

Składnik	Zalecane dobowe dawki	Zasadność stosowania	Skuteczność według badań klinicznych
kwas hialuronowy	Doustnie: 150-300 mg Dostawowo: 1,6-1,8%	Podanie dostawowe może przyczynić się do zmniejszenia bólu i zwiększenia motoryki stawu. Kwas hialuronowy wpływa najprawdopodobniej na zmniejszenie stanu zapalnego oraz zahamowanie aktywności hialuronidaz	Badanie z 2017 roku wykazało poprawę funkcji stawu kolanowego i zmniejszenie bólu dzięki iniekcjom kwasu hialuronowego dostawowo w odstępach 4-miesięcznych (Abate i in., 2017). W przeglądzie systematycznym Cochrane nie potwierdzono jednoznacznie skuteczności dostawowej iniekcji kwasu hialuronowego w chorobie zwyrodnieniowej kości (Witteveen i in., 2015). Porównanie skuteczności doustnej suplementacji względem iniekcji dostawowych kwasu hialuronowego w przypadku początkowego stadium choroby zwyrodnieniowej stawu kolanowego wskazało na pewne podobieństwo skuteczności obu form podania kwasu hialuronowego (Ricci i in., 2017)
kolagen	Hydrolizowany kolagen nawet do 10 g Niezdenergowany kolagen – 40 mg	Ze względu na zwiększenie elastyczności chrząstki stawowej może wpływać na poprawę tolerancji wysiłku	Choć w badaniu z 2009 r. wykazano znaczącą poprawę sprawności stawów kolanowych przy dawkach 10 g hydrolizowanego kolagenu przez 6 miesięcy (Benito-Ruiz i in., 2009), to według przeglądu systematycznego z 2012 roku nie ma dowodów na korzyść związaną ze stosowaniem suplementacji kolagenów w dolegliwościach stawów (Van Vlijven i in., 2012)
bromelaina	500 mg	Poprzez zwalczanie wolnych rodników tlenowych bezpośrednio związanych ze stanem zapalnym będącym jedną z przyczyn choroby zwyrodnieniowej stawów może pozytywnie wpływać na jej przebieg	W dostępnych badaniach nie wykazano znaczącego wpływu bromelainy na zmniejszenie objawów choroby zwyrodnieniowej stawów (Conrozier i in., 2014; Kasemsuk i in., 2016)

Składnik	Zalecane dobowe dawki	Zasadność stosowania	Skuteczność według badań klinicznych
wyciąg z <i>Boswellia serrata</i>	100 mg	<i>Boswellia serrata</i> to gatunek kadzidłowca pochodzący z Indii. Pozyskiwana z niego żywica od wieków wykorzystywana była w medycynie ajurwedyjskiej jako naturalny surowiec o działaniu przeciwzapalnym, stosowany między innymi w chorobach układu kostno-stawowego	W dużym przeglądzie badań wyciąg z kadzidłowca indyjskiego w dawce 100 mg (standaryzowany na 30-procentową zawartość kwasu bosweliowego) zmniejszał dolegliwości bólowe i poprawiał ruchomość stawów w czasie 90 dni stosowania (CADTH, 2017)
MSM (metylosulfonylometan)	Według zaleceń producentów około 0,06 g/kg mc. pacjenta	Działanie antyoksydacyjne i przeciwzapalne MSM może przyczynić się do ograniczenia dolegliwości bólowych związanych z toczącym się stanem zapalnym w przebiegu choroby zwyrodnieniowej stawów	W jednym przeglądzie systematycznym stwierdzono, że MSM może okazać się lepszym od <i>placebo</i> w leczeniu łagodnej oraz umiarkowanej postaci choroby zwyrodnieniowej stawu kolanowego (Brien i in., 2008). Dwunastotygodniowa suplementacja MSM w przypadku zwyrodnienia stawu kolanowego może przyczynić się do niewielkiej poprawy w bólu i funkcjonalności stawu (Debbi i in., 2011)

w małych stawach, podczas gdy iniekcja do stawu biodrowego będzie wymagać użycia preparatu z większą dawką, np. *Biolevex HA* (44 mg/amp.).

W przeglądach systematycznych nie potwierdzono skuteczności dostawowych iniekcji kwasu hialuronowego u pacjentów z chorobą zwyrodnieniową stawu kolanowego, biodrowego i skokowego (Witteveen, Hofstad i Kerkhoffs, 2015). Ich wpływ na zmniejszenie bólu i sztywności stawów oraz polepszenie sprawności nie przewyższa *placebo*. Biorąc pod uwagę niewielkie korzyści ze stosowania oraz ryzyko reakcji miejscowych po zastrzyku, australijskie wytyczne RACGP opublikowane w 2018 roku nie zalecają stosowania dostawowych iniekcji kwasu hialuronowego w ChZS.

Alternatywne formy terapii ChZS

Poza farmakologicznym znoszeniem bólu związanego z ChZS w literaturze można spotkać przykłady alternatywnych metod łagodzenia bólu, do których należą terapia ciepłem oraz zimnem. W przypadku braku skuteczności metod nieinwazyjnych pacjentów poddaje się zabiegom chirurgicznym, które wiążą się z plastyką stawów lub ich całkowitą wymianą, np. wstawieniem endoprotezy stawu biodrowego.

— Terapia ciepłem

Terapia ciepłem ma na celu zmniejszenie napięcia mięśni, poprawę krążenia poprzez miejscowe rozszerzenie naczyń krwionośnych oraz redukcję bólu.

Przykłady produktów stosowanych do miejscowego działania rozgrzewającego, które możesz znaleźć w aptece, zestawiliśmy w ■ Tabeli 57.

Wytyczne z 2019 roku dopuszczają stosowanie terapii ciepłem jako uzupełnienie leczenia choroby zwyrodnieniowej stawów ze względu na to, że jest to metoda tania, bezpieczna i może przynosić doraźną ulgę pacjentowi. W przypadku choroby zwyrodnieniowej stawu kolanowego możliwe jest zastosowanie miejscowych preparatów kapsaicyny. Można rozważyć jej użycie w leczeniu zwyrodnień dłoni, jednak odnotowano niewielki wpływ na poprawę stanu pacjentów. Ze względu na głębokie umiejscowienie stawu biodrowego miejscowe stosowanie kapsaicyny nie przyniosło istotnych efektów (Kolasinski i in., 2020).

— **Terapia zimnem**

Terapia zimnem jest stosowana przez pacjentów przede wszystkim w celu zmniejszenia obrzęku stawów, rozluźnienia mięśni oraz redukcji bólu.

■ **Tabela 57**
Przykłady produktów o działaniu rozgrzewającym

postać	składnik aktywny	przykłady preparatów
plastry rozgrzewające	kapsaicyna, salicylan glikolu	<i>Prel-red</i> (kosmetyk)
	żelazo, węgiel aktywowany	<i>Apap Thermal</i> , <i>Pyralgina Thermal Hot</i> (wyroby medyczne)
maści rozgrzewające	wyciąg z pieprzowca	<i>Neo-Capsiderm</i> (kosmetyk)
	wyciąg z bursztynu	<i>Maść bursztynowa</i> (produkt leczniczy)
	wyciąg z goździków	<i>Neuro terapia żel</i> (wyrób medyczny)
	maści wieloskładnikowe	<i>Balsam z sadła świstaka</i> , <i>Perskindol Active Classic żel</i> (wyroby medyczne).
kompresy żelowe	-	<i>Nexcare ColdHot</i> , <i>ResMed kompres</i> (wyroby medyczne)

Przykłady produktów dostępnych w obrocie, stosowanych do wywołania miejscowego efektu chłodzącego znajdziesz w ■ Tabeli 58.

Starsze wytyczne dopuszczają stosowanie terapii zimnem jako dodatku do leczenia choroby zwyrodnieniowej stawów, jednakże istnieją doniesienia, że u osób z chorobą zwyrodnieniową stawu kolanowego stosowanie zimnych okładów może spowodować miejscową przeculicę bólową, czyli nadmierną reakcję na bodziec bólowy.

— **Interwencje chirurgiczne**

W przypadkach gdy inne metody leczenia przestają być skuteczne, a zmiany zwyrodnieniowe są duże i uniemożliwiają pacjentowi normalne funkcjonowanie, rozważane są opcje interwencji chirurgicznych. Obejmują one m.in. ablacje nerwów, artroskopię kolan czy wstawienie endoprotez stawów biodrowych (Yao i in., 2023).

■ **Tabela 58**

Przykłady produktów stosowanych do wywołania miejscowego efektu chłodzenia

postać	składnik aktywny	przykłady preparatów
plastry chłodzące	mentol	<i>Apap Ice</i> (wyrób medyczny), <i>Prel Blue</i> (wyrób medyczny)
żele chłodzące	mentol	<i>Reumo Terapia</i> żel z mentolem (wyrób medyczny)
	żele wieloskładnikowe	<i>Maść końska chłodząca</i> (wyrób medyczny)
aerozole chłodzące	-	<i>Altacet Ice</i> (wyrób medyczny)
kompresy chłodzące	-	<i>Ibuprom Sport Ultra Ice</i> (wyrób medyczny)
kompresy żelowe	-	<i>Nexcare ColdHot</i> , <i>ResMed kompres</i> (wyroby medyczne)

Piśmiennictwo

- Abate, M., Vanni, D., Pantalone, A., & Salini, V. (2017). Hyaluronic acid in knee osteoarthritis: preliminary results using a four months administration schedule. *International journal of rheumatic diseases*, 20(2), 199–202. <https://doi.org/10.1111/1756-185X.12572>
- Benito-Ruiz, P., Camacho-Zambrano, M. M., Carrillo-Arcentales, J. N., Mestanza-Peralta, M. A., Vallejo-Flores, C. A., Vargas-López, S. V., Villacís-Tamayo, R. A., & Zurita-Gavilanes, L. A. (2009). A randomized controlled trial on the efficacy and safety of a food ingredient, collagen hydrolysate, for improving joint comfort. *International journal of food sciences and nutrition*, 60 Suppl 2, 99–113. <https://doi.org/10.1080/09637480802498820>
- Brien, S., Prescott, P., Bashir, N., Lewith, H., & Lewith, G. (2008). Systematic review of the nutritional supplements dimethyl sulfoxide (DMSO) and methylsulfonylmethane (MSM) in the treatment of osteoarthritis. *Osteoarthritis and cartilage*, 16(11), 1277–1288. <https://doi.org/10.1016/j.joca.2008.03.002>
- Debbi, E. M., Agar, G., Fichman, G., Ziv, Y. B., Kardosh, R., Halperin, N., Elbaz, A., Beer, Y., & Debi, R. (2011). Efficacy of methylsulfonylmethane supplementation on osteoarthritis of the knee: a randomized controlled study. *BMC complementary and alternative medicine*, 11, 50. <https://doi.org/10.1186/1472-6882-11-50>
- Fransen, M., Agaliotis, M., Nairn, L., Votrubec, M., Bridgett, L., Su, S., Jan, S., March, L., Edmonds, J., Norton, R., Woodward, M., Day, R., & LEGS study collaborative group (2015). Glucosamine and chondroitin for knee osteoarthritis: a double-blind randomised placebo-controlled clinical trial evaluating single and combination regimens. *Annals of the rheumatic diseases*, 74(5), 851–858. <https://doi.org/10.1136/annrheumdis-2013-203954>
- Hall, M., Castelein, B., Wittoek, R., Calders, P., & Van Ginckel, A. (2019). Diet-induced weight loss alone or combined with exercise in overweight or obese people with knee osteoarthritis: A systematic review and meta-analysis. *Seminars in arthritis and rheumatism*, 48(5), 765–777. <https://doi.org/10.1016/j.semarthrit.2018.06.005>
- Holden, M.A., Nicolson, P.J.A., Thomas, M.J., Corp, N., Hinman, R.S., Bennell, K.L. (2023). Osteoarthritis year in review 2022: rehabilitation. *Osteoarthritis and cartilage*, 31(2), 177–186. <https://doi.org/10.1016/j.joca.2022.10.004>
- Kasemsuk, T., Saengpetch, N., Sibmooh, N., & Unchern, S. (2016). Improved WOMAC score following 16-week treatment with bromelain for knee osteoarthritis. *Clinical rheumatology*, 35(10), 2531–2540. <https://doi.org/10.1007/s10067-016-3363-1>
- Katz, J.N., Arant, K.R., Loeser, R.F. (2021). Diagnosis and Treatment of Hip and Knee Osteoarthritis: A Review. *JAMA*, 325(6), 568–578. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.22171>
- Kaulback, K., Jones, S., Wells, C., & Felipe, E. (2017). *Viscosupplementation for Knee Osteoarthritis: A Review of Clinical and Cost-Effectiveness and Guidelines*. Canadian Agency for Drugs and Technologies in Health.
- Klimiuk P.A., Kuryliszyn-Moskal A., (2016) Choroba zwyrodnieniowa stawów. *Wielka Interna, Reumatologia*. Wyd. II, 2016, s. 307-314.
- Kolasinski, S.L., Neogi, T., Hochberg, M.C., Oatis, C., Guyatt, G., Block, J., Callahan, L., Copenhaver, C., Dodge, C., Felson, D., Gellar, K., Harvey, W.F., Hawker, G., Herzig, E., Kwoh, C.K., Nelson, A.E., Samuels, J., Scanzello, C., White, D., Wise, B., Altman, R. D., DiRenzo, D., Fontanarosa, J., Giradi, G., Ishimori, M., Misra, D., Shah, A.A., Shmagel, A.K., Thoma, L.M., Turgunbaev, M., Turner, A. S., Reston, J. (2020). 2019 American College of Rheumatology/Arthritis Foundation Guideline for the Management of Osteoarthritis of the Hand, Hip, and Knee. *Arthritis & Rheumatology*, 72(2), 220–233. <https://doi.org/10.1002/art.41142>
- Leite, V. F., Daud Amadera, J. E., & Buehler, A. M. (2018). Viscosupplementation for Hip Osteoarthritis: A Systematic Review and Meta-Analysis of the Efficacy on Pain and Disability, and the Occurrence of Adverse Events. *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 99(3), 574–583.e1. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2017.07.010>
- Permuy, M., Guede, D., López-Peña, M., Muñoz, F., Caeiro, J.R., González-Cantalapiedra, A. (2015). Comparison of various SYSA-DOA for the osteoarthritis treatment: an experimental study in rabbits. *BMC musculoskeletal disorders*, 16, 120. <https://doi.org/10.1186/s12891->

- RACGP. (2018). *RACGP: Guideline for the management of knee and hip osteoarthritis*.
- Ricci, M., Micheloni, G. M., Berti, M., Perusi, F., Sambugaro, E., Vecchini, E., & Magnan, B. (2017). Clinical comparison of oral administration and viscosupplementation of hyaluronic acid (HA) in early knee osteoarthritis. *Musculoskeletal surgery*, 101(1), 45–49. <https://doi.org/10.1007/s12306-016-0428-x>
- Simental-Mendía, M., Sánchez-García, A., Vilchez-Cavazos, F., Acosta-Olivo, C. A., Peña-Martínez, V. M., & Simental-Mendía, L. E. (2018). Effect of glucosamine and chondroitin sulfate in symptomatic knee osteoarthritis: a systematic review and meta-analysis of randomized placebo-controlled trials. *Rheumatology international*, 38(8), 1413–1428. <https://doi.org/10.1007/s00296-018-4077-2>
- Singh, J. A., Noorbaloochi, S., MacDonald, R., & Maxwell, L. J. (2015). Chondroitin for osteoarthritis. *The Cochrane database of systematic reviews*, 1(1), CD005614. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD005614.pub2>
- Towheed, T. E., Maxwell, L., Anastasiades, T. P., Shea, B., Houpt, J., Robinson, V., Hochberg, M. C., & Wells, G. (2005). Glucosamine therapy for treating osteoarthritis. *The Cochrane database of systematic reviews*, 2005(2), CD002946. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002946.pub2>
- Van Vlijen, J. P., Luijsterburg, P. A., Verhagen, A. P., van Osch, G. J., Kloppenburg, M., & Bierma-Zeinstra, S. M. (2012). Symptomatic and chondroprotective treatment with collagen derivatives in osteoarthritis: a systematic review. *Osteoarthritis and cartilage*, 20(8), 809–821. <https://doi.org/10.1016/j.joca.2012.04.008>
- Witteveen, A. G., Hofstad, C. J., & Kerkhoffs, G. M. (2015). Hyaluronic acid and other conservative treatment options for osteoarthritis of the ankle. *The Cochrane database of systematic reviews*, 2015(10), CD010643. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD010643.pub2>
- Witteveen, A.G., Hofstad, C.J., Kerkhoffs, G.M. (2015). Hyaluronic acid and other conservative treatment options for osteoarthritis of the ankle. *The Cochrane database of systematic reviews*, 2015(10), CD010643. <https://doi.org/10.1002/14651858.CD010643.pub2015-0572-8>
- Yao, Q., Wu, X., Tao, C., Gong, W., Chen, M., Qu, M., Zhong, Y., He, T., Chen, S., Xiao, G. (2023). Osteoarthritis: pathogenic signaling pathways and therapeutic targets. *Signal transduction and targeted therapy*, 8(1), 56. <https://doi.org/10.1038/s41392-023-01330-w>

Notatki:

INDEKS

Symbole

4Flex PureGel, 90

5-HTP, 273

β-blokery, 181

A

abatacept, 238

Absenor, 182

Acard, 43, 67

Accordeon, 118, 120, 123, 163

acebutolol, 86

aceklofenak, 43, 44, 46, 47, 54, 68, 78

acemetacyna, 47, 53

Acenocumarol WZF, 110

acenokumarol, 85

Acenol, 102

acetylo-l-karnityna, 313

Acidum folicum Hasco, 236

Acidum folicum Richter, 236

Aclexa, 43, 44, 47, 55, 67, 78, 81, 233, 261, 262

Acodin, 123, 155

Actilyse, 204

Acular, 43, 44, 75, 82

adalimumab, 238

Adamon, 312, 313

Adamon SR, 120, 124, 164

Adenuric, 259

Adepend, 120, 125, 272

ADHD, 90, 106

Adoben, 164

Advagraf, 110

Aescin żel, 70

Aglan, 43, 44, 47, 74, 81

Aglan 15, 54

agonisty

– częściowe, 37, 113, 118, 120

– czyste, 37

– pełne, 113, 117

agonisty receptora α₂-adrenergicznego, 34.

Zobacz sympatykomimetyki

agranulocytoza, 109, 110

Agropyri rhizoma, 263

akupunktura, 307, 328

Alcaine, 189

Aleve, 43, 46, 59, 68, 81, 88, 93, 227

Alka-Prim, 56

Alka-Seltzer, 56

alkohol, 105

allodynia, 311

allopurinol, 259, 260

Allupol, 259

almotryptan, 179

Almozen, 180

Altacet Ice, 254

Altacet ICE, 289

Alugastrin, 213

alweryna, 212

Amaryl, 110

amiodaron, 152

Amitriptylinum VP, 34, 182, 272, 312, 313

amitriptylina, 34, 149, 182, 184, 272, 312, 313

Amizepin, 34

amlodypina, 80

Dotychczas ukazały się:

Leki pierwszego wyboru (wyd. III)
Opieka farmaceutyczna nad pacjentem geriatrycznym. Choroby wieku podeszłego, leki i wytyczne (wyd. III)
Leki i ciąża. Bezpieczna farmakoterapia i suplementacja kobiety ciężarnej (wyd. II)
Przeziębienie, grypa i COVID-19. Infekcyjne choroby dróg oddechowych z perspektywy farmaceuty
Pacjent onkologiczny z perspektywy farmaceuty
Poradnik Pigularza. Praktyczne aspekty pracy w aptece
Receptura. Niezbędnik dla początkujących i zaawansowanych
Zdrowie kobiety z perspektywy farmaceuty
Leki 2022. Praktyczny przewodnik po grupach leków dostępnych w Polsce

50 leków:

50 leków OTC, które musi znać farmaceuta

Apteczne Case Studies:

Apteczne Case Studies. 50 przypadków z za pierwszego stołu (tom II)

Apteczne Case Studies. 50 przypadków z za pierwszego stołu (tom I)

Zagadki farmaceutyczne:

Zagadki farmaceutyczne. 100 pytań i odpowiedzi (tom III)

Zagadki farmaceutyczne. 100 pytań i odpowiedzi (tom II)

Zagadki farmaceutyczne. 100 pytań i odpowiedzi (tom I)

Vademecum Farmaceutyczne:

Leczenie bólu z perspektywy farmaceuty (wyd. II)

Choroby dróg oddechowych. Leki, wytyczne leczenia, inhalatory i edukacja pacjenta (wyd. II)

Leki oczne i schorzenia okulistyczne. Zasady leczenia, receptura i suplementacja

Układ sercowo-naczyniowy. Leki układu krążenia, choroby, wytyczne i suplementacja (wyd. II)

Schorzenia układu pokarmowego. Farmakoterapia dolegliwości i chorób przewlekłych (wyd. II)

Cukrzyca i otyłość. Opieka farmaceutyczna, wytyczne, leki i suplementacja (wyd. II)

Probiotyki i prebiotyki. Kompedium wiedzy dla farmaceutów i lekarzy

Problemy dermatologiczne. Opieka farmaceutyczna, zasady rozpoznania i leczenia, przegląd leków i kosmetyków (wyd. II)

Monografie i Repetytoria Farmaceutyczne:

Antybiotyki i chemioterapeutyki

Nadciśnienie tętnicze

Rzucanie palenia

Zespół suchego oka

Choroby tarczycy

Choroby zakaźne, którym można zapobiegać poprzez szczepienia

Witaminy i składniki mineralne

Zeszyty Apteczne:

Choroby pasożytnicze z perspektywy farmaceuty

Choroby zakaźne i szczepienia ochronne

Alergia z perspektywy farmaceuty

Intymne problemy kobiet z perspektywy farmaceuty

O Wydawnictwie Farmaceutycznym

Wydawnictwo Farmaceutyczne powstało w odpowiedzi na brak aktualnych, wiarygodnych i jednocześnie przystępnych źródeł wiedzy farmaceutycznej.

Wszystkie pozycje Wydawnictwa Farmaceutycznego są przygotowywane przez zespół redaktorów specjalizujących się w przeglądach literatury naukowej, dlatego zawarte w nich informacje są oparte na najbardziej wiarygodnych źródłach. Każda publikacja Wydawnictwa jest także konsultowana z praktykującymi lekarzami, farmaceutami i innymi przedstawicielami zawodów medycznych. Wszystkie treści tworzone w Wydawnictwie Farmaceutycznym są oparte na standardzie PCS.

PCS (*Pharmaceutical Credibility Standard*) to autorski standard wiarygodności treści, który zakłada tworzenie opracowań na podstawie aktualnych i najbardziej wiarygodnych dowodów naukowych według kryteriów medycyny opartej na faktach (EBM).

Wydawnictwo Farmaceutyczne jest częścią 3PG.

Wszystkie publikacje Wydawnictwa dostępne są do zamówienia online na stronie www.wydawnictwo.farm

ISBN 978-83-66756-47-2

9 788366 756472